

שקיפות ועמימות במבנה תחבירי של פעלים מגלמים - גורמים מורפולוגיים, סמנטיים ופרגמטיים

אסתר בורוכובסקי

0.1 בכל דיון בערכיות של פועל יש להבחין בין הערכיות הסמנטית לבין הערכיות התחבירית.¹

ערכיות סמנטית היא כינוי למספר הארגומנטים הרלוונטיים למשמעות הפועל, כלומר מספר ה'משתתפים' הנוטלים חלק בהתרחשות שהפועל מסמן. משמעותו של פועל היא המכתיבה אפוא את ערכיותו הסמנטית, במלים אחרות, את הצרכתו הסמנטית.² להלן דוגמאות אחדות:

פועל המביע מצב של עצם מסמן התרחשות הקשורה במשתתף אחד - הוא העצם הנמצא במצב (להלן: המושפע [object]). פועל זה הוא חד-ערכי סמנטית.

פועל המביע גרימת קיום של עצם הוא דו-ערכי סמנטית, שכן המשתתפים בהתרחשות שהוא מסמן הם שניים: הגורם לדבר להיות קיים (להלן: הגורם [agent]), והדבר הנוצר, העולה מן הגרימה, הוא המושפע.

פועל המביע גרימה לדבר להיות במקום הוא תלת-ערכי סמנטית, שכן שלושה משתתפים בהתרחשות הזו: הגורם לדבר להיות במקום, המושפע המשנה את מקומו והמקום (locative).

ערכיות תחבירית היא כינוי למספר הצירופים השמניים החיוניים למסגרת התחבירית השלמה של הפועל במשפט נטול הקשר. כלומר, העדר כל אחד מן הצירופים השמניים החיוניים המהווים את ערכיותו התחבירית של הפועל ייצור משפט בלתי תקין, אם המשפט נמצא בפתיחת שיחה או ללא הקשר כלשהו.

* מאמר זה מבוסס על פרק מתוך עבודת הדוקטור שכתבתי בהדרכת פרופ' רובינשטיין ז"ל, מורי היקר והנערץ. נערכו בו שינויים, ונוספו היבטים חדשים בהתאם לתפיסתי את הדברים היום.

1 על סוגים שונים של הצרכה ראה בורוכובסקי וטרומר, עמ' 56-60.

2 ראה על כך צדקה, עמ' 84 וכן בורוכובסקי וטרומר, עמ' 57.

במקרים רבים יש התאמה בין הערכיות התחברית לבין הערכיות הסמנטית. נציג להלן דוגמאות אחדות (בהדגשה יבואו הצירופים השמניים הממשים ארגומנטים סמנטיים והם גם מוצרכים תחברית).

הפועל 'ישן' במשפט 'התינוק ישן' מסמן את מצבו של התינוק, והוא חד-ערכי הן תחברית והן סמנטית. הפועל 'בנה' במשפט 'רונון בנה מטוס' מסמן גרימת קיומו של עצם, והוא דו-ערכי הן תחברית והן סמנטית. הפועל 'שם' במשפט 'רונון שם את התיק בפינה' מסמן גרימה לדבר להיות במקום, והוא תלת-ערכי תחברית וסמנטית. בכל המקרים הללו אחד המשתתפים בהתרחשות מתממש לשונית בשם-עצם התופס עמדת נושא, והאחרים ממומשים בשמות-עצם שהם בגדר משלימים מוצרכים של הפועל. המשפט חסר מבחינה תחברית (פורמלית), כאשר אחד המשלימים הללו אינו מופיע. כך: 'רונון בנה', 'רונון שם' ואפילו 'רונון שם את התיק' או 'רונון שם בפינה' הם משפטים חסרים מבחינה פורמלית, ועל-כן נתפסים משלימי הפועל כמשלימים מוצרכים גם מבחינה תחברית פורמלית בנוסף על הצרכתם הסמנטית.

0.2 התאמה בין משמעות הפעלים לבין מבנה המשפט שהם מופיעים בו במקרים הנ"ל ובמקרים רבים אחרים אינה נוגעת רק לערכיות, כלומר למספר המשתתפים לעומת מספר הצירופים השמניים המוצרכים פורמלית, אלא גם לעמדות התחבריות שהצירופים השמניים הללו תופסים במשפט. כך, למשל, מבצע הפעולה, הגורם, צפוי להתממש בנושא הדקדוקי של המשפט, כלומר, כשם המתאים לפועל במין ובמספר שאין לפניו מלת-יחס. הדבר שהפעולה נעשית בו או עליו, או שהוא נוצר כתוצאה מן הפעולה, המושפע, צפוי להתממש בשם-עצם בעמדת מושא, והמקום צפוי להתממש כצירוף יחס של מקום (= מלת יחס כגון 'ב', 'על', 'על-יד' וכד' + שם-עצם המסמן מקום), התופס עמדת משלים מקום מחויב.³

כאשר יש התאמה כעין זו בין התפקיד הסמנטי לבין המעמד התחברית הצפוי, כפי שקורה במשפטים המובאים לעיל, אנו אומרים שהמבנה התחברית שקוף, כלומר התפקיד התחברית משקף את התפקיד הסמנטי של המשתתף. כאשר אין התאמה כזאת נאמר, שהמבנה התחברית עמום סמנטית.

נסכם ונאמר: המבנה התחברית עמום סמנטית (א) כאשר מספר הצירופים השמניים המוצרכים במשפט אינו שווה למספר המשתתפים בהתרחשות המתייחסים לארגומנטים הסמנטיים הרלוונטיים למשמעות הפועל. (ב) כאשר העמדות התחבריות של שמות-העצם המסמנים את המשתתפים אינן העמדות התחבריות הצפויות להם.

למשל, הפועל 'הפציץ' במשפט 'המטוס הפציץ יישובים אזרחיים' עשוי להיות דו־מקומי תחבירית, אך הוא תלת־מקומי סמנטית. משמעות הפועל היא: א הפציץ ב = א גרם שיתווה המצב שהיהו פצצות על ב; המשתתפים בהתרחשות הם הגורם (א), המושפע (פצצות) והמקום (ב). א־ההתאמה בין המבנה הסמנטי ובין המבנה התחבירי מתבטא בכך שהערכיות הסמנטית היא 3 והערכיות התחבירית היא 2, וגם בכך שהעמדות התחביריות אינן מממשות את המשתתפים המתייחסים ליחסות הסמנטיות הצפויות: המושא 'יישובים' אינו מימוש המושפע אלא מימוש המקום - הוא מסמן את המקום שעליו מטילים את הפצצות. העצם המתייחס למושפע הוא המסומן 'פצצות', והוא אינו מופיע כלל במשפט.

1.0 אחד הגורמים המרכזיים לעמימות המבנה התחבירי הוא התופעה הנקראת גילום ארגומנטים. במשמעות הפועל 'הפציץ' מגולם אזכור⁴ המושפע המסומן 'פצצות', כלומר, הרעיון המסומן - 'פצצות' - כבר כלול במשמעות הפועל, ולכן אין לו מימוש תחבירי כמושא. את עמדת המושא ש'התפנתה' תופס שם־העצם המממש את המקום, והתופעה נקראת התמשאות המקום.⁵ מימוש המושפע במקרים כאלה אפשרי לא כמושא ישיר, אלא כצירוף־יחס שאיננו מוצרך פורמלית: 'המטוס הפציץ את היישובים בפצצות חדישות' ('בפצצות' אינו מוצרך פורמלית, שהרי קיימים, כמובן, גם משפטים כגון: 'המטוס הפציץ את היישובים').

להלן ייבדק הקשר בין תופעת 'גילום אזכור המושפע' במשמעות הפועל לבין המבנה התחבירי של המשפט שהפועל בא בו. לפני כן יוצג בקצרה עניין גילום הארגומנטים,⁶ תוך הדגמה בפעלים לוקאטיביים שבמשמעותם מגולם אזכור המושפע.⁷

4 לפי תפיסות מקובלות, כגון זו של אוגדן וריצ'רדס, אין המלה מציינת ישירות דבר, אלא אזכורו של דבר. כשאנו טוענים, למשל, שבמשמעות הפועל 'ריהט' מגולם אזכורו של העצם המסומן 'ריהט', אנו מתכוונים להדגיש, שאין במשמעות הפועל שם־העצם 'ריהט' וגם לא העצם המסומן 'ריהט', אלא משמעות 'ריהט' כוללת את הרעיון, הקונספציה, האזכור, של הדבר המכונה 'ריהט'.

5 על תופעה זו ראה, למשל, רובינשטיין; צדקה, עמ' 210, 230.

6 בהרחבה מוצג הנושא אצל בורוכובסקי (חלק ב), ובתמצית - שם, עמ' 139-143.

7 תופעת הגילום רלוונטית לגבי כל אחד מהארגומנטים בכל קבוצות הפעלים (דוגמאות לכך ראה אצל בורוכובסקי, עמ' 147-149). כאן מודגמת תופעת גילום המושפע בלבד בפעלים לוקאטיביים בלבד.

1.1 אזכור המושפע עשוי להיות מגולם במשמעות של פועל בדרגות שונות. יש פעלים שבמשמעותם מגולם המושפע גילום מלא, כלומר, דובר השפה יודע בדיוק איזה עצם משתתף בהתרחשות המסומנת בפועל. כך המצב בפעלים שבמשפטים הבאים:

המכונאי שימן את גלגלי המכונה.

הטייחים טיחו את קירות הבניין.

הפועל 'שימן' משמש כאשר העצם המתייחס למושפע הוא המסומן 'שמן'; הפועל 'טיח' משמש כאשר העצם המתייחס למושפע הוא המסומן 'טיח'.

במשמעותם של פעלים רבים אחרים מגולם אזכור העצם המתייחס למושפע גילום חלקי; כלומר, דובר השפה יודע לאיזו קבוצת עצמים משתייך העצם העשוי להשתתף בהתרחשות המסומנת בפועל, אך לא באיזה עצם מדובר. כך המצב בפעלים במשפטים הבאים:

הזוג ריהט מחדש את ביתו.

האם הלבשה את בתה.

במשמעות הפעלים הללו מגולמים אזכורי העצמים 'רהיט/ים', 'בגד/ים', בהתאמה. אזכורי העצמים האלה מגולמים במשמעויות הפעלים גילום מלא, אך אלה הם שמות מכלילים (hyperonym), ובמקרה של שימוש בפעלים הללו אין הנמען יודע באילו עצמים מסוימים (hyponym) מדובר. 'בגד' הוא שם מכליל ל'מכנסיים', 'חולצה', 'סוודר' ועוד; 'רהיט' הוא שם מכליל ל'מיטה', 'ארון', 'כיסא' וכדומה. אזכורי העצמים המסוימים (מיטה, למשל) מגולמים במשמעויות הפעלים גילום חלקי. כלומר, רק תכונות העצם המתייחס למושפע המשותפות לכל הרהיטים (כגון היותו גדול, מצוי בבית באופן קבוע, משמש למטרות יומיומיות וכו') ידועות למשתמש בפועל 'רהיט', ולא כל התכונות של מיטה, למשל.

בפעלים רבים מגולמים אזכורי תכונות של המושפע, ותופעה זו אני מכנה בשם גילום תכונות. הכוונה למקרים שבהם אין בשפה שם מכליל, שהוא בגדר כינוי לכל העצמים בעלי התכונה המשותפת, ועל-כן לא ניתן לסווג פעלים אלה במסגרת הגילום החלקי. למשל, במשמעות הפועל 'עקר' במשפט 'הרוח עקרה עצים' מגולמת תכונת המושפע: דבר המחובר בחזקה למקום, בדרך כלל על ידי שורש. לא ניתן להשתמש בפועל זה בסביבת שמות-עצם המסמנים עצמים שאין להם התכונה הזאת, אלא במטפורות. ניתן לומר 'עקר שן', 'עקר עץ' אך לא 'עקר עלה'. במקרה האחרון נשתמש בפועל 'תלש', שכן במשמעות מגולמת התכונה: מחובר קלות למקום. אין בעברית מלה כללית לכל העצמים המחוברים בחזקה לבסיסם (מעין עץ, שן), וגם אין מלה כללית לכל העצמים המחוברים קלות לבסיסם (מעין עלה, שצרה), ולכן

אני רואה בפעלים אלה קבוצה נפרדת.

במשמעות של פעלים מעטים מאוד אין מגולם דבר מן האובייקט הרלוונטי למשמעותם. כאלה הם למשל הפעלים 'הביא', 'הקיף', ניתן להשתמש בפעלים אלה ללא הגבלה לגבי העצם המתייחס למושפע. זה עשוי להיות מוצק, כגון 'הקפתי את החצר באבנים'; 'הבאתי אבנים מהכינרת', או נוזל, כגון 'הבאתי מים מהכינרת'; 'האי מוקף מים', וכן מופשט, כגון: 'הוא הקיף אותה באהבה'; 'הבאת איתך מצב־רוח טוב'. ניתן אפוא לסדר את הפעלים בשפה על מעין סולם של גילום אזכור העצם המתייחס למושפע. בקצה האחד פעלים שבמשמעותם מגולם אזכורו גילום מלא, ובקצה האחר פעלים שבמשמעותם אין אזכורו מגולם כלל. בין שני הקצוות הללו ניתן לסדר את יתר הפעלים המגלמים את אזכור המושפע רק באופן חלקי, בתכונות אחדות שלו או בתכונה אחת שלו.

יש פעלים שבמשמעותם מגולם אזכור האובייקט גילום מותנה. הכוונה לפעלים, שבסביבתם עשויים לבוא שמות־עצם אחרים, שאין להם מכנה משותף סמנטי, כלומר אין להם תכונות משותפות.⁸ לדוגמה, הפועל 'חבש' מסמן התרחשות הקשורה בעצמים המסומנים באחד משמות־העצם 'כובע', 'תחבושת', 'אוכף' (העצמים מתייחסים למושפע הרלוונטי למשמעות הפועל), ואין אנו מוצאים תכונות משותפות לשלושת העצמים המסומנים (פרט להיותם מוחשיים ומוצקים, כמו אלפי עצמים אחרים, שאינם רלוונטיים לשימוש בפועל 'חבש').⁹ עם זאת, כאשר הפועל מופיע בהקשר כלשהו, ברור לדובר באיזה עצם מכל אלה מדובר. כך במשפט 'החובש חבש את הפצוע' – ישחזר הנמען מיד את המסומן 'תחבושת'. במשפט 'דוד חבש את החמור ויצא לדרך' משחזר הנמען 'אוכף'. הגילום במקרים אלה מותנה בהקשר, ולכן הוא נקרא גילום מותנה.¹⁰

הגבולות על הסולם בין הקבוצות המוצגות לעיל אינם ברורים, ויש קשיים רבים

8 כך, לפחות, נראים הדברים מבחינה סינכרונית בעברית בת־זמננו.

9 בהמשך להערה 8, חקירה יסודית של תנאי החיים בעת העתיקה תעלה אולי קווים משותפים לעצמים אלה, כגון היותם נכרכים על המקום בתנועות סיבוביות, כפי שהיום אנו עדיין עושים בתחבושת בלבד. ואולם, בכל מקרה, אין אפשרות להשתמש בפועל 'חבש' בסביבת כל מושפע תנכרי בצורה דומה, כגון 'חבשתי את סרט ההדבקה על/סביב העיפרון', ולכן נצטרך בכל זאת להודות במוגבלותו של הפועל לקלוקציה מצומצמת של מושפעים.

10 את הגילום המותנה מזכיר לראשונה רובינשטיין. לפירוט והרחבה ראה בורוכובסקי, עמ'

בניסיון למיין פעלים על-פי הקריטריונים הללו, ואולם לא כאן המקום לעמוד עליהם.¹¹

1.1 תופעת התמשאות המקום הנזכרת לעיל קשורה קשר הדוק לתופעת גילום הארגומנטים. יש מקרים שבהם הכרחית התמשאות המקום, כלומר הפועל בא רק במבנה התחבירי העמום. הנמען משחזר את האינפורמציה שאינה מתממשת במשפט (את טיבו של המושפע) מתוך הכרתו את משמעות הפועל.

יצוין כי בכל המקרים להלן, שבהם מדובר במבנה עמום, הכוונה למימוש המקום בשם עצם בעמדת מושא. מבנה שקוף מתייחס למקרים שבהם המושפע הוא הממומש כמושא. המבנה 'יקרא' שקוף גם אם המקום אינו ממומש כלל במשפט, כלומר גם אם אין התאמה בין הערכיות התחבירית לבין זו הסמנטית. עיקר ענייננו כאן הוא טיבו של שם-העצם בעמדת מושא: כשהוא מימוש המקום - המבנה עמום; כשהוא מימוש המושפע - המבנה שקוף.

מבנה עמום צפוי וקיים בעיקר בראש הסולם, בקבוצת גילום מלא, פחות מכך במקרים של גילום חלקי. כאן רווחת התופעה, שפועל בא בשני המבנים האלטרנטיביים. ככל שאנו יורדים בסולם לכיוון של העדר גילום, כן פוחת מספר הפעלים המאפשרים את המבנה התחבירי העמום. להלן דוגמאות:

1. 'העירייה רמזה את צומתי הרחובות' - הגילום מלא, ולכן המבנה העמום הוא בגדר חובה. אזכור העצם המסומן 'רמזור' מגולם במשמעות הפועל, ולכן שם-העצם המסמן את המקום שבו מציבים את הרמזורים תופס עמדת מושא. המבנה השקוף, כגון: 'העירייה רמזה רמזורים חדשים בצמתים', אינו קיים.

2. 'האם הליבישה בגדי חג לבתה' (המבנה שקוף - המושפע ממומש כמושא).

'האם הליבישה את בתה בבגדי חג' (המבנה עמום - המקום ממומש כמושא).

לפנינו גילום חלקי, לפיכך עשוי הפועל לבוא בשני המבנים התחביריים, השקוף והעמום.

3. 'הוא שפך קפה על השטיח' - יש כאן גילום תכונה [+ נוזל], ועל-כן המבנה שקוף. אין משפטים בעלי מבנה עמום כגון: * 'הוא שפך את השטיח בקפה'.

4. 'הילד הביא מפה לכיתה' - המבנה שקוף בהעדר גילום. כמובן, לא מצוי המבנה העמום: 'הילד הביא את הכיתה במפה'.

2.0 בבדיקה מקיפה מתברר, שלא בכל המקרים נוהג המבנה התחבירי שאנו מצפים

שקיפות ועמימות במבנה תחבירי של פעלים מגלמים

לו. לבד מן הגילום ישנם גורמים נוספים המשפיעים על המבנה התחבירי. נציג כאן אחדים מהם.

2.1 הגורם המורפולוגי – השורשים שמהם גזורים הפועל ושמות-העצם המסמנים את העצמים המתייחסים למושפע ולמקום.

בקבוצת הגילום המלא מחויב המבנה התחבירי העמום רק בקבוצת הפעלים ששורשם הוא גם שורש שם-העצם, המסמן את העצם שאזכרו מגולם במשמעות הפועל, כמו: הפציץ – פצצות: 'המטוסים הפציצו את היישובים'.

שימן – שמן: 'המכונאי שימן את המכונה'.

חיתל – חיתול: 'חיתלתי את התינוק'.

במקרים שבהם השורשים של הפועל ושל שם-העצם שהוא מימוש האובייקט אינם זהים, רווחים יותר פעלים הבאים בשני המבנים התחביריים במקביל:

גילח – שער: 'הוא גילח את שערותיו' בצד: 'הוא גילח את ראשו';

מסק – זית: 'הנשים מסקו זיתים' בצד: 'הנשים מסקו את עצי הזית'.

לעתים מגולם במשמעות הפועל גם אזכור המקום וגם אזכור המושפע כמו בחלק מהדוגמאות דלעיל. במקרה כזה, אם הפועל גזור משורש זהה לשורש שם-העצם המממש את המקום, יתפוס שם-העצם המתייחס למושפע את עמדת המושא, כלומר הפועל יבוא במבנה התחבירי השקוף. כך בדוגמאות:

האיכר אסם את התבואה.

החלוץ הרשית את הכדור.

הפקידה תייקה את המסמכים.

המבנה של שלושת המשפטים הללו הוא מבנה שקוף על אף גילום המושפע, משום שהשם המממש את המקום גזור משורש זהה לשורש הפועל.

2.2 הגורמים הסמנטיים¹²

2.2.1 קיר-פרנטיות של הגורם ושל המקום כסיבה למימוש המושפע כמושא על-אף הגילום

נעין בדוגמה: 'דוד נועל נעליים כל הקיץ'.

משמעותו של הפועל נעל: א גרם לכך שהנעליים יהיו על א. הגורם (agent) מתממש כצפוי בשם-עצם התופס את עמדת הנושא. מימוש המקום מיותר, שכן הוא קיר-פרנטי לגורם, כלומר, שניהם מתייחסים לאותו מושפע במציאות. את עמדת

12 בנוסף על הגורם המרכזי – הגילום – שאף הוא גורם סמנטי.

המושא תופס שם העצם המממש את המושפע על-אף ששם העצם הזה גזור משורש זהה לשורש הפועל.

למעשה היינו מצפים במקרה כזה למבנה חד-מקומי.¹³ מבחינת האינפורמציה הנמסרת אין צורך לממש לא את המקום ולא את המושפע. בכל זאת ברוב המקרים מבנה חד-מקומי אינו תקין ונתפס חסר. משפטים כגון *הילד גורב*; *הילד נועל*; *היא חוגרת*;¹⁴ – הם משפטים חסרים פורמלית, אף-על-פי שלשומע אותם לא חסרה כל אינפורמציה.

נראה שפעלים אשר מבחינה סמנטית הם תלת-מקומיים (וכאלה הם כל הפעלים הנזכרים כאן ששיעורם גרימת לוקטיביות) עשויים להיות תלת-מקומיים או דו-מקומיים מבחינה תחבירית, אך ברוב המקרים אין הם הופכים להיות חד-מקומיים. הדברים אמורים בעיקר בפעלים בבניין קל. בבניין התפעל מבנה חד-מקומי רווח, כשמשמעות הפועל היא גרימה לעצמו, אך בבניין קל אין זה המצב.

לכן נמצא: 'הילד התלבש' ולא נמצא: *הילד לבש'

'הילד התפשט' ולא: *הילד פשט'

פעלים שאינם נוטים בבניין התפעל עשויים לבוא לעתים במבנה חד-מקומי, כגון 'הילד אכל', 'הילד ינק', 'הילד ירק'.¹⁵

2.2.2 מבנה תחבירי בלתי צפוי בגלל שימוש קודם או שימוש אחר בפועל

לעתים מבנה תחבירי בלתי צפוי של הפועל אינו ניתן להסבר, אלא אם כן נעמוד על שימושים אחרים באותו פועל, בין שהם קיימים בהווה בצד המשמעות הנדונה, ובין שהם חלק מן המתען הסמנטי ההיסטורי של הפועל. אדגים את התופעה בשני פעלים.

1. 'הקיף'

במשמעות הפועל 'הקיף' אין כל גילום לגבי העצם המתייחס לאובייקט. משמעותו של הפועל במשפט כגון 'הקפנו את החלקה בחוטי תיל': גרימה לדבר כלשהו להיות מסביב למקום. במקרה כזה, בהעדר גילום, אנו מצפים למבנה תחבירי שקוף בלבד, והנה, נהפוך הוא, הפועל בא במבנה עמום בלבד: 'הוא הקיף את החלקה בחוטי

13 וכן בפעלים כגון 'הרשית', 'אָסם' ודומיהם, שמגולמים במשמעותם הן אזכור האובייקט והן אזכור המקום.

14 כמו גם *השחקן הרשית*; *הפקידה תייקה'.

15 ולא נמצא הסבר להבדל זה שבין 'ינק', 'אכל' ודומיהם, הנאים במבנה חד-מקומי, לבין 'צָנב', 'צָל' ודומיהם, שאינם מאפשרים מבנה כזה.

תילי' - המקום מתמשש כמושא, ואין משפט כגון *הוא הקיף חוטי תיל סביב החלקה'. ההסבר לחריגה זו נמצא אולי במשמעות נוספת של 'הקיף': גרם לעצמו לנוע מסביב למקום. כך במקרים אחדים במקרא כגון: 'סַבְתָּם את העיר כל אנשי המלחמה הִקִּיף את העיר פעם אחת' (יה' ו, ג). במשמעות זו של 'הקיף' ישנה קורפרנטיות של הגורם ושל המושפע, העצם הנע, דהיינו, א הקיף ב=א גרם ל-א להיות מסביב ל-ב, ועל-כן מימוש הארגומנט פעם נוספת כמושא הוא עודף.

גם במשמעות אחרת, כאשר אין מרכיב של גרימה במשמעות הפועל, מופיע הפועל 'הקיף' במבנה עם התמשאות המקום: 'הגדר מקיפה את הבית'. במקרה כזה המושפע מתמשש כנושא, והמקום מתמשש כמושא, כצפוי.

ייתכן, אם-כן, שהשימושים האלה במבנה העמום, שאין בהם חריגה מציפיותינו, הם הגורם לכך שמבנה זה הוא המחייב גם במקרה שאין אנו מצפים למצוא אותו. במשפט כגון: 'הוא הקיף את החלקה', אם הכוונה היא שהוא שם משהו סביב החלקה, אין מידע לגבי טיבו של העצם המתייחס למושפע. ניתן להוסיף מידע זה למשפט בצירוף יחס, למשל: 'הוא הקיף את החלקה בחוטי תיל'.

2. 'ריסס'

פועל זה עשוי להופיע בשני המבנים התחביריים:

הגנן ריסס את העצים בחומרי הדברה שונים. (מבנה עמום)

האשה ריססה רעל נגד נמלים בפנינות הבית. (מבנה שקוף)

בלשון ימינו אזכור העצם המתייחס לאובייקט - המסומן 'חומרי ריסוס' - מגולם במלואו במשמעות הפועל. ולפיכך היה צפוי המבנה העמום בלבד. אכן מבנה זה הוא המבנה הרזוח, כמו בדוגמה הראשונה לעיל. המבנה השקוף, המובא בדוגמה השנייה, יסודו, אולי, במשמעות שונה של הפועל בתקופה קדומה, משמעות לוקטיבית סימטרית בדומה למשמעות הפועל 'ריסק': גרימה לחלקיקי דבר להיות נפרדים זה מזה. כך למשל: 'האגוזין והשקדים אף-על-פי שריסס' (תוספתא עוקצין ב, טו) - הכוונה לשבירת קליפות האגוזים והשקדים.

במשמעות זו של 'ריסס' אין אזכור האובייקט מגולם, כלומר ניתן להשתמש בפועל 'ריסס' לציון הפרדה של קליפת חלקיקי דברים שונים. בהיות הפועל פועל לוקטיבי סימטרי, אין כלל ארגומנט לוקטיבי, שכן מדובר על הפרדת חלקי הקליפה זה מזה ולא גרימה לדבר להיות במקום מסוים. במקרה כזה, מימוש המושפע כמושא במבנה השקוף הוא כמובן המימוש הצפוי.

בשלב כלשהו, או במקביל לשימוש הזה, נתייחד השימוש ב'ריססים' לשם עצם המסמן עצם בעל התכונה 'נוזל' (כבר במקרא: 'שראשי נמלא טל קוצתי ריסי לילה' - שה"ש ה, ב).

בעברית החדשה הפך הפועל להיות פועל לוקטיבי המסמן גרימה לדבר להיות במקום. המושפע התייחד, ומרססים בעיקר בנוזל מסוים, נוזל שהוא רעל. גם הצירוף 'חומרי ריסוס' מתייחס לנוזל שהוא רעל. במשמעות זו של הפועל מגולם במלואו אוכור העצם המתייחס למושפע, ועל-יכן צפוי רק המבנה התחבירי עם התמשאות המקום. שימוש בפועל עם מושפע מסוג אחר ולא רעל (כגון ריסוס בצבע וכדומה) מחייב ציון מפורש של האובייקט (כגון: 'הוא ריסס את השיער בצבע אדום'). במשפט כגון 'הוא ריסס את המקום' השומע מבין שמדובר בחומרי ריסוס, ברעל. נראה אפוא שהמשמעות הקודמת, שאין בה הגילום המלא המצוי בעברית של מינו, משאירה עקבות במבנה הנוסף, השקוף. שהפועל עשוי לבוא בו גם היום.

2.3 - הגורם הפרגמטי

כל הגורמים שנמנו עד כה, העשויים להצמיח מבנה תחבירי חריג באשר להתמשאות המקום, הם גורמים מורפולוגיים (שורש הפועל), או גורמים סמנטיים (שינוי במשמעות הפועל; קורפרנטיות של שני ארגומנטים סמנטיים). להלן יוצג גורם מסוג אחר, הגורם הפרגמטי.

העיסוק הפרגמטי נחשב עד לאחרונה כעיסוק משני, שאין לו רלוונטיות ממשית לתחביר, אך יותר ויותר אנו נוכחים לדעת ששיקולים פרגמטיים מכתיבים במקרים רבים היערכות תחבירית לא פחות משיקולים סמנטיים ואחרים. נעיין במשפטים הבאים:

הוא כיסה את השולחן.

היא חשפה את רגלה.

במשמעות הפעלים 'כיסה' ו'חשף' אין מגולם דבר מן העצם המתייחס למושפע.

הגדרתם הסמנטית היא:

א כיסה ב = א 'גרם' ('התהווה' (עצם כלשהו 'על' ב))¹⁶

א חשף ב = א 'גרם' ('התהווה' ('לא' (עצם כלשהו 'על' ב))¹⁷

אין אנו עשויים לשחזר מן המשפטים האלה מהו הדבר ששמו אותו על ב' (במקרה של 'כיסה') ולא מהו הדבר שהסירו מעל ב' (במקרה של 'חשף'). במקרים כאלה צפוי המבנה התחבירי השקוף על-יפי כל הקריטריונים שפורטו לעיל (מעין *הוא כיסה ניירות על השולחן'; *היא חשפה את החצאית מהרגל').

16 בתוספת ספסיפיקציה כגון: כך שאין רואים את ב וכו', אך פירוש זה אינו מענייננו כאן.

17 בתוספת ספסיפיקציה כגון: שמישהו מעוניין לראות את ב וקודם הדבר לא היה אפשרי וכו',

אך פירוש זה אינו מענייננו כאן.

נראה, שהופעת המבנה העמום במקרים אלה נובעת משיקולים פרגמטיים: המשתמש בפעלים 'כיסה', ו'חשף' אינו רואה צורך לציין מהו הדבר המתייחס למושפע. הוא משתמש בפעלים הללו כדי להדגיש שהשולחן מכוסה או שהרגל גלויה, ואין חשיבות לעצם שנעשתה בו הפעולה (המושפע), זה שהונח במקום או זה שהוסר מן המקום. אם ירצה המוען לציין מהו אותו העצם, הוא יוסיף אותו כצירוף-יחס: 'הוא כיסה את השולחן בניירות', אך לא כמושא הישיר. עמדה זו מתמלאת בהכרח בשם העצם המסמן את המקום.

ההדגשות של המוען והחשיבות שהוא מייחס למרכיב כלשהו במשפט עשויות אפוא לקבוע את המבנה התחבירי שהפועל בא בו, אף אם המטען הסמנטי של אותו פועל מתאים למבנה אחר.¹⁸

2.4 גורמים שונים הפועלים יחד

2.4.0 שני מבנים אלטרנטיביים – דיפרנסציה במשמעות

כאמור, ברוב הפעלים שיש בהם גילום חלקי וכן בפעלים מהקבוצות האחרות רזוחים לעתים שני מבנים תחביריים אלטרנטיביים. במקרים כאלה עשויים שני המבנים לשקף אותה משמעות ממש, כגון: 'האישה מחתה את פיה מפירורים' / 'האישה מחתה את הפירורים מפיה' (אין אנו עוסקים כאן בהבדל במיקוד או בהדגשה). במקרים אחרים חל בידול סמנטי: השפה מנצלת את קיומם של שני המבנים להבעת תוכן שונה. נעיין בדוגמאות:

נטענו עצי פרי בחלקה (מבנה שקוף)

נטענו את החלקה בעצי פרי (מבנה עמום)

הסבל העמיס מקרר על המשאית (מבנה שקוף)

הסבל העמיס את המשאית במקררים (מבנה עמום)

הוא מרח שמן על התבנית (מבנה שקוף)

הוא מרח את התבנית בשמן (מבנה עמום)

במקרים של מבנה שקוף מסומנת פעולה חלקית, ואילו במקרים של מבנה עמום נעשית פעולה שלמה יותר. למשל, לא ניתן לומר 'הסבל העמיס את המשאית במקרר',

18 אין הכוונה כאן לעריכה תחבירית מיוחדת שהמוען בוחר במקרה מסוים להבלטת כוונותיו, אלא למבנה תחבירי קבוע של פועל שנוצר בשל הצורך הפרגמטי של דוברי השפה להבליט או להצניע את אחד המשתתפים בהתרחשות, והוא מנוגד למבנה הצפוי.

וניתן לומר: '... במקררים', כי במבנה העמום מסמן הפועל גרימה למשאית להיות עמוסה, מלאה וכו'. המבנה השקוף אינו מסומן מבחינת חלקיות הפעולה. הוא עשוי לסמן הן פעולה שלמה והן פעולה חלקית: 'העמסנו את המקררים על המשאית עד אפס מקום' או 'הסבל העמיס מקרר אחד על המשאית הריקה'. אם-כן, 'מרח את התבנית' הוא חד-משמעי: גרם להתהוות המצב שכל התבנית מרוחה אבל: 'מרח שמן על התבנית' פירושו: על חלקה או על כולה. וכן: 'נטענו את החלקה בעצי פרי' - בכך החלקה, אבל: 'נטענו עצים בחלקה' - בכולה או בחלק ממנה.¹⁹

2.4.1 עד כאן לפנינו גורם סמנטי נוסף המשפיע על התחביר, ואולם לא בכל המקרים מתממשים שני המבנים האלטרנטיביים. לעתים, כאשר אין במציאות מוטיבציה לציון פעולה שלמה לעומת פעולה חלקית, בא הפועל במבנה אחד בלבד. למשל, 'לרפד את הכורסה' פירושו לשים ריפוד על כל הכורסה. מכיוון שבעולם החיים אין מרפדים רק חלק מן הכורסה, בא הפועל רק במבנה עם התמשאות המקום, כלומר, המשפט *לרפד את הריפוד על הכורסה' אינו קיים. אם-כן, המוטיבציה הפרגמטית משפיעה על התנהגות התחבירית של הפועל ומשנה את ההיערכות התחבירית הצפויה מן הנתונים המורפולוגיים והסמנטיים.

התופעה הזאת באה לידי ביטוי גם בהתנהגות התחבירית של הפועל 'מרח'. במשמעותו מגולמת תכונה של העצם המתייחס למושפע. הוא צריך להיות או מוצק רך או נוזל סמיך. לא ניתן למרוח דבר שאינו בעל התכונה הזאת. בדרך כלל, הפעלים המגלמים תכונה של המושפע באים במבנה תחבירי שקוף, שכן התכונה הזאת אינה מאפשרת שחזור המושפע בהעדרו.

והנה הפועל 'מרח' בא בשני המבנים האלטרנטיביים:

דוד מרח צבע על הגדר.

דוד מרח את הגדר בצבע.

דוד מרח ריבה על הפרוסה.

דוד מרח פרוסה בריבה.

גורמים אחדים חברו יחדיו לאפשר את המימוש העמום.

ראשית, כאשר שומעים את המשפט 'מרחתי פרוסת לחם', העצם המתייחס למושפע ניתן לשחזור חלקי (למשל, 'ממרח', כאשר המקום הוא פרוסת לחם). כלומר, ההקשר 'מעביר' את הפועל, 'מעלה' אותו מקבוצת 'גילום תכונה' לקבוצת 'גילום חלקי'

19 ראה דברים ברוח זו אצל פילמור (1971); פארטי; צדקה (1977).

כלומר, לפנינו גילום מותנה, ובקבוצת הגילום החלקי רווחים הלא שני המבנים האלטרנטיביים.

שנית, יש הבדל דק בין שני השימושים. המימוש העמום מתייחס לפעולה שלמה יותר (מריחת כל הגדר/הפרוסה), והמימוש השקוף מתייחס לפעולה שלמה או חלקית (הוא בלתי מסומן באשר לחלקיות הפעולה). ככל הנראה הדוברים חשים צורך בשתי האלטרנטיבות להבעת שני גוני המשמעות.

אלה מיתוסף גם הגורם הפרגמטי: המבנה העמום ('תמרח לך פרוסה') ישמש במקרים שבהם הדובר מבקש להדגיש את הפרוסה, והדבר המרוח אינו חשוב, ואילו המבנה השקוף ('תמרח חומוס') ישמש במקרים שבהם רוצה הדובר להדגיש את הדבר הנמרח, והמקום, הפרוסה, חשיבותו משנית מהיותו ברור מההקשר או מסיבה אחרת.

3.0 סיכום

פעלים לוקטיביים תלת-ערכיים סמנטית עשויים להיות מבחינה תחבירית תלת-מקומיים, דו-מקומיים או חד-מקומיים. בעמדת המושא עשוי להופיע שם-עצם שהוא מימוש המושפע או שם-עצם שהוא מימוש המקום. הגורמים להיערכויות התחביריות השונות עשויים להיות מסוגים שונים. בראש ובראשונה הגורם הסמנטי – גילום ארגומנטים – גילום מלא של המושפע עשוי לגרום לאי-מימושו במשפט כמושא, וכתוצאה מכך מתמשא המקום, והמבנה התחבירי עמום. במקרים של גילום חלקי אפשריים שני מבנים תחביריים. במקרים של גילום תכונה או של העדר גילום צפויים הפעלים לבוא במבנה תחבירי שקוף.

ואולם במקרים רבים שונה המבנה התחבירי של הפועל מן המבנה הצפוי. בכל מקרה של חריגה מן המבנה הצפוי יש להביא בחשבון גורמים נוספים מורפולוגיים, סמנטיים ופרגמטיים, העשויים לקבוע את ההיערכות התחבירית של הפועל ושל משלימיו.

הקיצורים הביבליוגרפיים

- C.K. Ogden & I.A. Richards, *The Meaning of Meaning*, = אוגדן וריצ'רדס =
 London, 1923.
- בורוכובסקי = א' בורוכובסקי, המשמעות הספציפית של הפועל: גילום
 ארגומנטים וליכוד פרדיקטים אדוורביאליים, חיבור לשם קבלת
 התואר 'דוקטור לפילוסופיה', אוניברסיטת תל-אביב, 1988.
- בורוכובסקי וטרומר = א' בורוכובסקי ופ' וטרומר, 'הפרדת מישורים בניתוח התחבירי
 - הדגמה בסוגיית ההצרכה' בלשנות עברית, 36 (סבת
 תשנ"ב), עמ' 51-64.
- C.J. Fillmore 'The case for case', in: *Universals in Linguistic Theory* (eds.: E. Bach & R. Harms), N.Y. 1968, pp. 1-88 = פילמור (1968)
- Id., 'Types of Lexical Information', in: *Semantics* (eds.: Steinberg & Jakobovitz), Cambridge 1971, pp. 370-392. = פילמור (1971)
- B.H. Partee, 'On the requirement that transformations preserve meaning', in: *Studies in Linguistic Semantics*, (eds.: C.J. Fillmore & D.T. Langendoen), N.Y. 1971, pp. 1-21. = פארטי
- ' צדקה, תחביר המשפט לאור תיאוריות חדשות, ירושלים (תשל"ח). = צדקה
- הנ"ל, 'הוא כתב על החול על החול על החול', בלשנות עברית חפשי"ת, 11 (אדר תשל"ז), עמ' 61-111. = צדקה (1977)
- א' רובינשטיין, 'ערכיות תחבירית וערכיות סמנטית', לשוננו, מג (תשל"ט), עמ' 3-19. = רובינשטיין